

УДК 821.161.2 Леся Українка:821.162.1 З.Красінський

Ростислав РАДИШЕВСЬКИЙ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міжнародна школа україністики НАН України

ЛЕСЯ УКРАЇНКА І ЗИГМУНТ КРАСІНСЬКИЙ¹

У статті розглянуто контактні-генетичні зв'язки та типологічні сходження у творчості Лесі Українки та Зигмунта Красінського, спільне і відмінне у підході до проблеми сили поетичного слова та топіки свободи різних народів.

Ключові слова: Леся Українка, Зигмунт Красінський, поетика слова, топіка свободи.

W artykule przedstawiono związki genetyczne oraz zależności typologiczne w twórczości Lesi Ukrainki i Zygmunta Krasieńskiego, elementy wspólne i odmienne w podejściu do kwestii siły oddziaływania słowa poetyckiego oraz topiki wolności różnych narodów.

Słowa kluczowe: Lesia Ukrainka, Zygmunt Krasieński, poetyka słowa, topika swobody.

This paper presents the genetic relationships and dependencies in the works typological Lesia Ukrainka and Zygmunt Krasinski, common elements and different approaches to the issue of the impact of words and fuse elements of poetic freedom of the peoples.

Keywords: Lesia Ukrainka, Zygmunt Krasinski, poetic speech, freedom fuse element.

Лесі Українці крім А. Міцкевича та Ю. Словацького була відома творчість й іншого польського романтика — Зигмунта Красінського (1812–1859), про що свідчить наявність в особистій бібліотеці письменниці його драматичних творів «Іридіон» та «Небожественна комедія», виданих у 1908 році [2]. Не викликає сумніву, що ці драми Леся Українка читала значно раніше чи то польською мовою, чи в російських перекладах («Іридіон» перекладався в 1900, 1904, 1907 рр., «Небожественна комедія» — у 1874, 1904, 1906 рр.). Поетична думка З. Красінського у цих творах торкалася тих суспільно-політичних подій, про які писали найближчі його польські попередники — А. Міцкевич і Ю. Словацький, проте трактування їх часто досить різне. Автор розмірковував над поразкою повстання 1830 року, складністю суперечок між простолюдом і аристократією, змінами цивілізацій, майбутнім розвитком суспільства, завданням і функцією романтичної поезії. Саме ці проблеми, підняті польськими романтиками, продовжували впливати на суспільство і суспільну думку наприкінці XIX — на початку XX століття. Подібні проблеми розробляла у своїй драматургії й Леся Українка.

У статті «Леся Українка і польська романтична література» М. Якубець, накреслюючи певні лінії творчої взаємодії Лесі Українки і З. Красінського, відзначав, що близькість українського і польського авторів виявилася у зображенні ними пригні-

ченого народу і боротьби за незалежність «невільників могутньої держави», «людей у катакомбах», «виразників нових ідей». Водночас славіст справедливо зауважує, що Леся Українка у творах про первісне християнство розглядає проблему «народ і революція» дещо по-іншому. «Революція для Красінського має апокаліптичне звучання», а в Лесі Українки — це історична необхідність, це сила, що повинна відродити суспільство, «надати руху історії» [6, с. 377].

Такий висновок стосується передусім «Іридіона» Красінського та «Оргії» Лесі Українки. Український дослідник О. Бабишкін, спираючись на спогади К. Квітки (де говориться, що напередодні створення «Оргії» Леся Українка читала «Іридіона»), зазначає, що українській поетесі могла імпонувати лише загальна спрямованість польської драми — любов до поневоленої батьківщини і ненависть до гнобителів. Однак вона виступила проти проголошених З. Красінським методів боротьби — хитрощів, зради [1, с. 313]. Красінський справді наділяє Іридіона глибоко патріотичними почуттями, проголошуючи при цьому, що метою життя головного героя є помста. Християни відступають від методів боротьби Іридіона, адже мстити означає руйнувати, тобто насильно змінювати існуючий стан речей. Думка про збройну боротьбу так легко випала з концепції твору, як і виникла. Таким чином, бунтарський героїчний характер Іридіона, його ненависть до деспотичного Рима розчиняється в християнському консерватизмі автора драми. Наприкінці твору герой стверджує терпіння неволі, цілоденну без пере-

¹ Ця праця викинута цензурою із верстки книжки: Р. П. Радишевський. Іскри єднання. До питання про інтернаціональні мотиви в творчості Лесі Українки. — К.: «Дніпро», 1983. — 203 с. Окрім редакційних правок, залишаємо текст статті без змін, оскільки тут відбито стан вивчення питання у 80-х роках XX ст.

починку працю, віру в духовне начало, завдяки чому, йому здається, може відбутися звільнення народу. «Йди і дій, — наказує голос із неба Іридіонові, — хоч серце висохне в грудях твоїх (...) дій безупинно і без відпочинку, бо ця «праця віків є запорукою відродження» [10, с. 162]. Тут Красінський говорить про виражене в абстрактній формі діяння, яке мало виконувати Божу волю в дусі непротивлення злу, а отже, було позбавлене революційних перетворень світу.

Навіть така коротка характеристика польської драми дає можливість помітити полярність концепції драматургії З. Красінського і Лесі Українки. Українська письменниця завжди надавала перевагу відкритій безкомпромісній боротьбі, якою б важкою чи безнадійною вона не була. Це ж можна сказати і про драму «Оргія». На очах у корінфського співця — грецького патріота Антея — зраджують свій народ його учні й друзі: Хілон, Федон, його дружина Неріса. Вони, виявляючи байдужість до поневолення, добровільно продаються, йдуть на оргію у табір до Мецената. Антей, для якого зрада народові, зрада мистецтву тотожна смерті, не маючи ані політичної, ані мистецької свободи, у фіналі твору, перетинаючи струною собі горло, виражає протест словами: «Товариші, даю вам добрий приклад!» Краще смерть, ніж зрада народові, вітчизні, таке переконання непримиренного борця проти соціального й національного гноблення. У цьому виявляється прометеїзм діяння, «краса змагання» героя. Антей не стерпів приниження і в ім'я цих ідеалів убиває кохану дружину Нерісу.

Насправді говорити про залежність драми Лесі Українки від твору Красінського не доводиться, хоч окремі їхні тематичні та композиційні вузли близькі. Дія в обох драмах відбувається в давні часи (в «Оргії» — Корінф II ст. до н. е., в «Іридіоні» — Рим III ст. до н. е.). Загострення дії йде від двох ворогуючих таборів. Головні герої — Антей та Іридіон — полум'яні патріоти Греції, що борються із засиллям іноземних загарбників, хоч методи боротьби різні. Обидва автори роздумують над подібною морально-етичною проблематикою, натякають на аналогічне становище своїх народів. Однак в «Оргії» центральне місце відведено темі служіння митця своєму народові в найскрутніші, найтрагічніші для нього часи.

Історична паралель між імператорським Римом і царською Росією присутня не лише у III частині «Дзядів» (вступ), а й у «Книгах польського народу і польського пілігримства» Адама Міцкевича. Такі ж алюзії лежать в основі твору Зигмунта Красінського «Іридіон», де Рим мав символізувати Росію, а завойована ним антична Греція — Польщу.

У листі до приятеля Генріка Рев'є від 4 травня 1835 року Красінський пише: «Я й далі поволі пишу мою поему про Іридіона, сина Амфілоха. Через синтез у ній християнства, Півночі й Римського царства вона мені досить важко дається, але якось з цим упораюсь. Мое століття дає мені символи поділів і гноблення» [7].

Б. Якубський критично віднісся до думки, що Леся Українка написала свою «Оргію» під впливом драми Зигмунта Красінського «Іридіон», проте він навів паралелі між головними героями творів — Іридіоном і Антеєм, але зазначив, що Леся Українка брала відомі сюжети та виводила в них українські постаті, а Красінський — польські. Звісно, як вже зазначалося, українська письменниця була знайома з творчістю польського романтика, але йдеться не про наслідування сюжету, а скоріше його осучаснення, для формування свідомості, естетики творчості та ідеології під впливом інших літератур. Якубський зробив висновок, що через образи Іридіона та Антея відповідно Красінський та Леся Українка виражали проблеми своїх рідних підневільних народів, додаючи, що «велика і ґрунтовна різниця поміж романтизмом Красінського і неоромантизмом Лесі Українки полягає в тому, що неоромантизм, уже перейшовши, перемигши, переживши реалізм і натуралізм, не мав ні містики, ні релігійності, і Леся Українка була цілком позбавлена того і того» [5, с. 115–116].

Тут варто згадати й про іншу драматичну поему Красінського — «Небожественну комедію». Її головний герой Генрік шукає поетичної краси й правди. Твір і починається від похвали поезії, але в такому світі, за переконанням автора, досягти справжнього поетичного ідеалу не можна. Тому й Іридіон залишає світ із викликом: «Поезіє, будь проклята, як сам я проклятий навіки!» Свої конкретні погляди на розуміння завдань поета й поезії Красінський висловив у листі до Ф. Моравського від 3 січня 1833 року, де писав про Міцкевича як про ідеального поета: «В ньому правдива поезія, бо шукає правди і тільки правди, помре з голоду, а не буде видумувати фальшивих емоцій. Крім того, існує велика гармонія між його фантазією і його серцем» [9, с. 307]. Безперечно, ці слова можна віднести й до Лесі Українки. Але якщо в «Небожественній комедії» Красінський лише ідеалізує поезію, яка є «матір'ю краси й спасіння», засуджує порожню гру слів, залишаючи поза увагою соціальну перетворюючу дію поезії, то Леся Українка прагнула до гармонії поетичного слова і революційного діла.

Паралелі у творчості цих двох письменників можна простежити також у їхній поезії. Зо-

крема, Зигмунт Красінський у «Псалмах майбутнього» (*Psalm nadziei*) [8, с. 205] писав:

Dość już długo — dość już długo
Brzmiał na strunach wieszczów żal!
Czas uderzyć w strunę drugą,
W czynów stal!

У Лесі Українки місце поета в суспільстві представлено у багатьох творах, зокрема «Поет під час облоги», «Давня казка», а у вірші «Слово, чому ти не твердая криця...» подібно до З. Красінського зустрічаються лексеми сталі — твердої криці, як алегорія до боротьби:

Слово, чому ти не твердая криця,
Що серед бою так гостро іскриться?
Чом ти не гострий, безжалісний меч,
Той, що здійма вражі голови з плеч? [3,
с. 143–144]

Драми «Небожественна комедія» та «Іридіон», написані відразу після 1830 року, свідчать, що їх автор шукав відповіді на причини поразки повстання, подальші шляхи розвитку польського суспільства. Проте вони зводилися лише до морального вдосконалення народу через згоду і любов «нового християнства» і були осудом революційної боротьби. В «Іридіоні» загинув старий Рим поганський і запанував християнський. «Небожественна комедія» є християнською трагедією про революцію, адже Красінський співвідносить історичний розвиток і християнство. Він вважав, що все залежить від Бога, а світ історичний є небожий, тому він не має майбутнього. За письменником, зміна в історичному світі можлива через революцію, але революція і самовизволення нічого не дасть для людства, якщо Бог не покаже нові шляхи розвитку. В центрі твору, як визначив сам автор, боротьба між аристократією й демократією. А в «Псалмах майбутнього» польський автор відкрито проголосив примирення через взаєморозуміння шляхти і народу. Ось тут і проходить вододіл між трактуванням християнства Красінським та Лесею Українкою. Українська поетеса, звертаючись до історії первісного християнства, переосмислила й художньо довела, що воно гасить волю, тримає в покорі та рабстві трудящих. Це з усією очевидністю змальовано в «Одержимій», «Адвокати Мартіані», «В катакомбах», «Руфіні й Прісцилли», у творах «В дому роботи, в країні неволі», «Вавилонський полон» тощо. Життя й історія не є результатом рабства, Божої сили та любові, а сферою боротьби людей за волю. Цю

думку проголошує Нартал із драми Лесі Українки «Руфін і Прісцилла»:

...О ясна зброе,
Чом я тебе на ворога не зняв?
Флегон: Хто меч підійме, від меча загине.
Нартал: Боги мої! Яка почесна смерть!
Чом я про се давно не догадався?

Леся Українка в драмі «Руфін і Прісцилла» звертається до переломних періодів світової цивілізації та історії (Рим II ст. до н. е.), витіснення християнством світогляду античності, які також порушував З. Красінський у своїх драмах «Небожественна комедія» та «Іридіон». Так, головне протистояння античності й християнства можна простежити на прикладі головних героїв — Прісцилли, фанатично відданої новій вірі, та її чоловіка Руфіна, римського патриція, філософа, для якого мудрість і знання тотожні Всевишньому, бо головним для нього є сумнів, пошуки правди і свободи, які були властиві античності й могли уособлювати модель європейської цивілізації. Він відкидає будь-яке поневолення розуму або рабську покору, яку вбачає у християнстві, що передбачає теж «всесвітянство», а отже, вірнопідданство новому Єрусалимові, який приходить на зміну зруйнованому Римові. Можна стверджувати, що головні конфліктні лінії, світоглядні суперечки, «словесні турніри» багатьох творів Красінського і Лесі Українки часто подібні. Проте українська поетеса проголошує готовність своїх героїв еднатися з народом, іти на безкомпромісний бій проти гнобителів. Це зіставлення засвідчує своєрідність вирішення творчих завдань, що стояли перед письменниками на різних етапах визвольної боротьби.

Однією з характерних рис творчості Зигмунта Красінського є трагізм, яким пронизані майже усі його твори, насамперед його драми «Іридіон» та «Небожественна комедія». Варто зазначити, що у творчості Лесі Українки також зустрічається універсальний оптимістичний трагізм, адже не даремно поетеса писала, що «без трагізму немає справжньої поезії». Безпорадність людини у відсутності Бога, її приреченість, Леся Українка відтворює у драматичній поемі «Одержима». Так само прослідковуються християнські мотиви, біблійні символи, що були характерними для польського романтика. Аналогічний мотив розкривається у «Триптиху» (Апокриф «Що дасть нам силу?», легенда «Орфеве Чудо», казка «Про велета»), філософсько-поетичному творі Лесі Українки. Так само, як і «Тридумки» Зигмунта Красінського, твір має тричлен-

ну структуру, обидва твори написані частково у формі легенди та мають подібну тематику і художньо-філософське наповнення, зокрема щодо сили людини і поезії, які здатні змінювати світ.

Варта уваги також паралель між творами «Три хвилини» Лесі Українки та «Небожественна комедія» Зигмунта Красінського. Більшу частину твору «Три хвилини» становить діалог-суперечка між двома героями, представниками різних політичних об'єднань, на тему антимонархічної боротьби, який відбувається у в'язниці. Жірондист і Монтаньяр виступають за знищення монархії, але шляхи, методи повалення політичної сили, а також кінцева мета повстання у них відрізняється. У кульмінаційній сцені «Небожественної комедії» ми також зустрічаємо діалог між двома героями, Генріком і Панкратієм, в якому міститься одна із головних ідей твору. Під час розмови вони відкривають свої думки щодо аристократії. Революціонер Панкратій виступає проти, зазначаючи, що вона має негативний вплив на загальний стан країни та має звільнити місце новій силі, тоді як Генрік наголошує на заслугах панівного класу. Маючи власний погляд на світ, обидва герої мають рацію.

Варто зупинитися ще на двох часткових питаннях творчих взаємин Лесі Українки і Красінського. М. Якубець робить припущення, ніби Леся Українка могла перейняти від Красінського форму драматичної поеми. Мабуть, до цього треба додати, що основні драми польського автора написані прозою, а в Лесі Українки — лише одна «Блакитна троянда». Українська письменниця, новаторськи розробляючи жанр драматичної поеми, могла спиратися на досвід своїх попередників, зокрема польських романтиків, драми яких мали вільну композиційну будову, в них порушувалися злободенні питання сучасності, важливі історіософські проблеми. Вона була добре обізнана з надбаннями світової драматургії — від Шекспіра, Байрона, Пушкіна, Гете, Гюго, Альфреда де Мюссе аж до Гауптмана, Ібсена. Твори більшості з них вона перекладала та аналізувала в критичних статтях. За тими завданнями, що ставила поетеса, і принципами побудови (діалоги-агони, двобій героїв переважно у найважливішому епізоді) драматичні поеми Лесі Українки стоять найближче до новоромантичної драматургії та театру.

На думку М. Якубця, під впливом ранньої повісті Красінського «Willam Wallas» в Лесі Українки міг постати образ Роберта Брюса. Проте відомо, що повість Красінського вперше була надрукована у 1912 році, отже, Леся Українка не могла з нею ознайомитись. Натомість у польській літературі насправді була драма про Вільяма Валляса, яку на-

писав Юзеф Шуйський у ранній період творчості. Вперше поему було надруковано у львівському «Dzienniku Literackomu» (1860 рік), тоді Шуйський підписався не як автор, а як перекладач. Уже в пізніших виданнях з'являється його авторство. Постать Валляса у нього, героя історії Шотландії кінця XIII — початку XIV ст., стала алегорією до тогочасних подій у Польщі. У поемі автор показує свою віру в боротьбу за незалежність — як єдиний шлях до визволення. Геройство, боротьба за свободу народу — це алюзія напередодні повстання 1863 року, Шуйський виражає палку віру у перемогу, ненависть до ворога і небажання мирного розв'язання національних проблем. Не дивлячись на чужоземну тематику, Шуйському вдалося створити національну поему, розкриваючи актуальну проблематику національного визволення свого народу. Валляс — цей справжній борець за визволення народу, у п'ятій дії драми Ю. Шуйського у в'язниці очікує на вирок смерті; хоча сам має загинути, проте виховав для Шотландії свого наступника — справжнього героя Роберта, який, врятувавшись, збирає нові сили для боротьби і свої думки реалізує в чини, ще за життя старого вожда. В епілозі Шуйський відкрив алегоричну сутність драми, бо, крім двох світлих героїчних постатей — Валляса і Роберта, на персонажах показав прогнилість, анархію, заздрощі, інтригу, пиху, самолюбство, тобто через власні помилки народу, застерігав він, гине справа визволення. Такою була дидактично-моральна мета твору. Трагедію про шотландського лицаря свого часу створив і Ю. Словацький. Ось як він висловився у листі до матері зі Швейцарії від 24 березня 1834 року: «Зараз я зайнятий написанням нової трагедії про “Валляса”, шотландського лицаря. Знаєш, що мене до неї привело? Я довго задумувався, який в історії різних народів найсвітліший герой із найкращою душею... Тепер у різних книгах я познайомився зі справжнім Валлясом. Тому в трагедії не в любовній інтризі, а з історичною правдою змальовую цю людину» [11, с. 21–22]. Цей факт свідчить про інтерес польського письменника до особи шотландського народного героя. Такий герой «з найкращою душею» міг би імпонувати, напевне, і Лесі Українці, проте сам твір не зберігся, а був знищений автором разом із першим варіантом трагедії «Мазепа».

Із листів Лесі Українки також відомо, що тему Роберта Брюса підказав поетесі М. Драгоманов. Він же розповів їй епізод із павуком, образ якого посів важливе місце в сюжеті поеми. Варто згадати, що подвиг Роберта Брюса оспівав народний поет Шотландії Роберт Бернс. Крім літературних джерел, Леся Українка могла використати при на-

писанні поеми «Роберт Брюс, король шотландський» і шотландські легенди.

Конкретне зіставлення творчості Красінського та Лесі Українки, їх звернення до дещо подібної тематики і висвітлення її за допомогою конкретно-історичних та умовно-узагальнюючих образів дає можливість стверджувати, що світогляд письменника відіграє важливу роль у творчому процесі й мистецькому взаємообміні. У статті «Заметки о новейшей польской литературе» Леся Українка також висловила подібне теоретичне положення. На її думку, «с успехом подражать можно только родственным по духу образцам, то тогда и подражание имеет неза-

висимое значение, так как оно определяет личность подражающего» [4, с. 117].

Ми зупинилися лише на окремих місцях типологічної близькості й спадкоємності традицій З. Красінського і Лесі Українки. На аксіологічному рівні топіки і символики добра, правди і краси докладнішої розмови вимагали б інші паралелі, які функціонували у творчості української письменниці та польського драматурга, що своїми джерелами сягають античності та християнства. Їхню творчість варто сприймати і оцінювати, виходячи із універсального коду культури, який існує поза часом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабишкін Олег. Драматургія Лесі Українки / Олег Бабишкін. — К., 1963. — 408 с.
2. ВР ІЛНАН. — Ф. 2. — № 1333, № 1334.
3. Леся Українка. Зібрання творів у 12 тт. Т. 1 / Леся Українка. — К. : Наукова думка, 1975. — 447 с.
4. Леся Українка. Зібрання творів у 12 тт. Т. 8 / Леся Українка. — К. : Наукова думка, 1975. — 316 с.
5. Якубський Б. «Оргія» / Б. Якубський // Леся Українка. Твори. Т. 11. — К., «Книгоспілка», 1927. — С. 109–117.
6. Jakóbiec Marian. Łesia Ukrainka i polska literatura romantyczna / Marian Jakóbiec // «Slavia Orientalis». — 1971. — № 4. — S. 371–378.
7. Krasiniski Z. Listy do Henryka Reeve. Tłumaczenie A. Ołędzkiej-Frybesowej. T. 1 / Opracował P. Hertz / Z. Krasiniski. — Warszawa, 1980. — 260 с.
8. Krasiniski Zygmunt. Dzieła literackie. Tom I / Zygmunt Krasiniski. — Warszawa, 1973. — 799 s.
9. Krasiniski Zygmunt. Listy do ojca / Zygmunt Krasiniski. — Warszawa, 1963. — 353 s.
10. Krasiniski Zygmunt. Poezje. T. II. — Lipsk, 1872.
11. Słowacki Juliusz. Dzieła. T. XII / Juliusz Słowacki. — 380 s.